

Конституційні цінності та конституційна юриспруденція в Україні

М. Савчин

кандидат юридичних наук, доцент,
радник Голови Конституційного Суду України

Питання про взаємозв'язок конституціоналізму з конституційними цінностями є новим і важливим, оскільки зумовлює синтагму¹ конституції та конституційного порядку. Адже конституційні цінності визначають зміст конституційних принципів і норм, тлумачення яких покладено на Конституційний Суд України. Вони взаємопов'язані з установками та доктринальними орієнтирами при інтерпретації конституційного тексту в конкретній історичній обстановці.

Стосовно природи конституційних цінностей у діяльності конституційної юстиції існує суперечлива думка, згідно з якою оперування категорією конституційних цінностей посягає на засади конституціоналізму — захист ліберальних прав, які визначають допустимі межі державного втручання у приватну автономію особи². Угорські науковці Р. Вітц та А. Шайо вважають, що конституційні цінності визначають мету і напрями розвитку конституційної системи на шкоду правам і свободам людини, таким чином виключаючи останні з цієї системи. Така точка зору є сумнівною з огляду на динаміку розвитку конституційної юриспруденції в самій Угорщині та Німеччині, на приклад якої посилаються згадані вчені-конституціоналісти, а також в інших країнах Європи, які запозичили німецьку модель конституційної юстиції. За сучасних умов у конституційній юриспруденції при вирішенні будь-яких категорій справ основним завданням є забезпечення публічного інтересу, який не завжди збігається із приватними, державними чи муніципальними інтересами, тобто забезпечення конституційності³.

Деякі автори розглядають конституційні цінності у контексті конституційних інститутів. Так, Голова Конституційного Суду Російської Федерації В. Зорькін⁴ наголошує на взаємозв'язку між державою і верховенством права та свободою і законом як конституційними цінностями. Однак за такого підходу відбувається змішування понять, оскільки держава і закон не можуть розглядатися як цінності,

¹ Йдеться насамперед про внутрішню логіку і визначений алгоритм дій при формуванні, переосмисленні, реформуванні конституції як нормативної системи та певного типу правопорядку. Синтагма зумовлює логіку і послідовність виникнення ідей конституціоналізму, їх легітиміацію, впровадження в життя та правовий захист.

² Уитц Р., Шайо А. Конституционные ценности в практике конституционного правосудия Венгрии // Сравнительное конституционное обозрение. — 2007. — № 2 (59).

³ Про це також свідчить практика Конституційного Суду України, який при вирішенні питання про співвідношення між конституційними цілями (національна безпека, громадський порядок, економічний добробут, моральність населення тощо) насамперед дає оцінку дій на предмет того, чи не допускається при цьому звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод. При обґрунтуванні своїх рішень КСУ спирається на іншу модель, за якої дає оцінку співвідношенню прав і свобод людини, засад рівності, справедливості, верховенства права тощо, яка зумовлена визнанням їх взаємного балансу.

⁴ Зорькин В. Аксиологические аспекты Конституции России // Сравнительное конституционное обозрение. — 2008. — № 4 (65).

тому що є засобами їх забезпечення. Про недоречність цього підходу свідчить сучасна криза традиційної концепції державного суверенітету¹, оскільки по-новому трактується легітимність публічної влади. У наукових колах висловлюються також думки про формування мережевого правопорядку², який трансформує природу публічної влади, тому у цьому контексті доречніше говорити про народний, а не державний суверенітет, однак останній відіграє важливу інституційну роль у забезпеченні конституційних цінностей.

Закон сам по собі як формальне вираження права також не може визнаватися цінністю, що має самодостатній характер. Інакше конституційно-правові питання буде складно вирішити лише у вузьких рамках юридичного позитивізму, який не надає відповіді, що є основою закону, яким є його взаємозв'язок із політикою, мораллю, економікою, культурою; і, більше того, така роль закону згідно з постулатами юридичного позитивізму заперечується.

Спроба обґрунтувати в Росії доктрину «суверенної демократії»³, яка нібито має синтетичний характер, на підставі наведених вище міркувань також не відповідає природі конституціоналізму. По суті, доктрина «суверенної демократії» заганяє в глухий кут російський конституційний дискурс. Отже, поняття «конституційні цінності» потребує чіткого визначення. Зважаючи на процеси глобалізації у праві, наслідком чого є запозичення окремих елементів конституціоналізму, доцільно говорити про цивілізаційний вимір цінностей, які визначають конституційну матрицю конкретного типу суспільства, — основні засади, інститути та процедури, які мають сталий характер та ідентифікують на правовій карті світу певну конституційну систему.

Розвиток конституційного права конкретної країни залежить від певних усталених уявлень, ідей та звичаїв, які втілюються у стереотипах поведінки (архетип) та відтворюються, тобто мають безперервний характер. Поведінка формується лише у певному соціальному контексті, оскільки індивід тільки в ньому може переслідувати інтереси, які базуються на його природжених цінностях. Таким чином, утворюється відкрита соціальна система узгодження інтересів індивідів, заснованих на усвідомленні спільності щодо певних природжених цінностей. При цьому система цінностей, яка складається, може мати поліваріантний характер,

¹ Див.: Мере Ж. Принцип суверенітету. — Л.: Кальварія, 2003; Хайек Ф. А. фон. Право, законодательство и свобода: Современное понимание либеральных принципов справедливости и политики / Фридрих Август фон Хайек; пер. с англ. Б. Пинскера и А. Кустарева; под ред. А. Курьева. — М., 2006; Шайо А. Самоограничение власти (краткий курс конституционализма): Пер. с англ. — М., 2001.

² Про публічно-правову легітимність мережевого правопорядку, що базується як на національних, так і на супранациональних і міжнародних цінностях, див.: Танчев Е. Возникающий наднациональный конституционализм и современные системы конституционного контроля // Сравнительное конституционное обозрение. — 2007. — № 4 (61); Stein, Torsten. Demokratische Legitimation auf supranationaler und internationaler Ebene // Zeitschrift fuer auslaendischer oeffentliche Rechts und Voelkerrecht, 64. — (2004). S. 563–570; Bogdandy A. von, Haussler S., Hanschmann F., Utz R. State-Building, Nation-Building, and Constitutional Politics in Post-Conflict Situations: Conceptual Clarifications and an Appraisal of Different Approach // Max Planck Yearbook of United Nations Law, Volume 9. — 2005. — P. 579–613.

³ Джагарян А. Суверенная демократия как отображение конституционных ценностей в зеркале общенациональных интересов // Сравнительное конституционное обозрение. — 2007. — № 4 (61).

що зумовлено саме природними потребами та інтересами індивідів. Те саме відбувається, коли йдеться про взаємодію певних соціальних інститутів, найвищим ступенем організації яких сьогодні прийнято вважати державу.

Спроби деяких вчених інтерпретувати цінності через зважування суспільної корисності держави¹, етнічних, культурних факторів, традицій², соціальних груп чи еліт³, пріоритетів у сфері міжнародних відносин⁴ вступають у протиріччя з тим, що цінності у праві визначаються через предмет регулювання суспільних відносин. Однак у юриспруденції предмет правового регулювання є юридико-технічним параметром унормування суспільних відносин, і він не може розглядатися як цінність, оскільки правове регулювання покликане захищати соціальні цінності. З огляду на це конституційними цінностями можна вважати певні універсалії⁵, що забезпечуються засобами правового захисту відповідно до конституції та визначають зміст її принципів і норм. Для з'ясування природи конституційних цінностей і потрібно звертатися до доктрини конституціоналізму як сукупності ідей, теорій та уявлень про роль конституції у суспільному житті.

За своєю сутністю концепція конституціоналізму формує архітектуру соціальних зв'язків, що ґрунтуються на ідеях зв'язаності держави правом, яке є нейтральним інструментом забезпечення потреб та інтересів індивідів, спільнот чи суспільних інститутів. Іншими словами, конституціоналізм трактує право як механізм розподілу соціальних благ на засадах свободи, рівності, справедливості та поваги гідності людини.

Згідно з ліберальною доктриною конституціоналізм розглядається як система правління, побудована на ідеї обмеження державного втручання у приватне життя особи, тобто соціальною цінністю виступає свобода⁶. Держава за таких умов розглядається як інститут, покликаний гарантувати безпеку у суспільстві⁷, в якому вільно розвиваються індивіди, мінімально втручаючись у їхнє життя. Осно-

¹ Гоббс Т. Левиафан, или материя, форма и власть государства церковного и гражданского // Собрание сочинений: В 2 т. — М., 1989. — Т. 2; Грушевський М. С. Українська партія соціалістично-революціонерів та її завдання. — К., 1920; Міхновський М. Самостійна Україна. — Л., 1900.

² Монтескьє Ш. Л. О духе законов // Избр. соч. — М., 1955; Ребет Л. Теорія нації. — Мюнхен: Сучасна Україна, 1995; Тойнби А. Дж. Постигание истории. — М.: Прогресс, 1991.

³ Энгельс Ф. Принципы коммунизма // Сочинения. — 2-е изд. — М., 1955. — Т. 4.

⁴ Шепелев М. А. Теорія міжнародних відносин. — К.: Вища школа, 2004.

⁵ Про універсалії як морально-політичні засоби легітимації права згадує І. Кант у своїх працях і розглядає їх як основу досягнення загального миру та формування світового порядку на гуманістичних засадах. (Див.: Кант І. К вечному миру // Сочинения: В 6 т. — М.: Мысль, 1966. — Т. 6). Ці думки є актуальними сьогодні у зв'язку з необхідністю розширення міжнародного співробітництва в умовах трансформації міжнародного правопорядку, зростання ролі міжнародних та міждержавних організацій, транснаціональних корпорацій. Дедалі поширенішою практикою стає посилення активності органів конституційної юстиції, до яких уповноважені суб'єкти звертаються для з'ясування конституційності делегування частини суверенних повноважень держави супранациональним властям (Німеччина, Франція, Чехія).

⁶ Лібералізм визначає мінімальні рамки втручання у приватне життя особи з боку держави, в ньому імпліцитно закладено такі цінності, як свобода і рівність. Думки про це містяться у творах Дж. Локка, Дж. Ст. Міля. Із сучасних дослідників цій темі приділяють увагу Б. Леоні, Т. Р. С. Аллен та ін.

⁷ Безпека у суспільстві є предметом як договірної теорії держави (Дж. Локк), так і етатичних течій, починаючи від Т. Гоббса, і закінчуючи вульгаризованим марксизмом радянського зразка.

вою безпеки вважається додержання певних природних законів, що відповідають моральним засадам¹.

Цінності завжди є показником культурних відмінностей, а останні дозволяють ідентифікувати певну конституційну традицію як складову культури. Результати наукових досліджень, зокрема у галузі конституційної юриспруденції, суспільні дебати щодо змісту законодавчих заходів об'єктивно збільшують обсяг інформації, що приводить до якісно нових структурних змін у суспільстві, оскільки змінюються мотивація, потреби та інтереси індивідів, трансформується архетип людини. Це дає підстави деяким дослідникам говорити, що суспільство і право вступають в епоху постмодерну, яка характеризується більш наполегливим відстоюванням індивідуальності та диференціації у суспільстві².

Концепція конституціоналізму інструментами забезпечення таких цінностей передбачає поділ влади, покликаний не допустити концентрацію влади та зловживання нею. У системі стримувань і противаг важлива роль належить судам, які, власне, і визначають допустимі межі державного втручання у приватну автономію. Режим парламентаризму забезпечує легітимність функціонування уряду — залежно від форми правління — за допомогою засобів інвестиції (формування) та/або контролю за діяльністю уряду, який також імпліцитно включає контроль над армією та іншими спеціальними службами.

Зазначені елементи конституціоналізму мають інструментальний характер. Вони не завжди виражають особливості архетипу людини, що зумовлює стереотипи її поведінки, зокрема використання правових засобів задля забезпечення своїх потреб та інтересів, які покладено в основу прав людини у розумінні західної традиції права.

Система соціальних цінностей, яка підтримується авторитетом права, лежить в основі досліджень юридичної аксіології (вчення про цінності у праві). Цінності завжди розглядалися як орієнтир поведінки людини, що акумулюють уявлення про її цілі і норми на основі певного історичного досвіду³. Цінності становлять основу для легітимації прагнень індивіда у суспільстві, яке має визначену структуру. Іншими словами, у будь-якому суспільстві існує певна система цінностей, яка дозволяє побудувати взаємовигідні умови для спільного проживання людей⁴. З погляду конституційного права⁵ ця проблематика переміщується у площину

¹ Саме на засадах справедливості і моральності розглядають організацію держави шотландські моралісти А. Фергюсон, Девід Г'юм. На цих же засадах базується концепція категоричного імперативу І. Канта та теорія справедливості Дж. Ролза.

² Про постмодернізм у праві див.: *Ладер К.-Х.* Теория аутопойезиса как подход, позволяющий лучше понять право постмодерна (от иерархии норм к гетерархии изменяющихся паттернов правовых интеротношений) // *Правоведение*. — 2007. — № 1. — С. 13–42.

³ *Денисенко В. М., Климончук В. Й., Привалов Ю. О.* Дискурс свобод: утопія та реальність вибору. — Л.: Астролябія, 2007. — С. 75–116; *Лалин Н. И.* Модернизация базовых ценностей россиян // *Социологические исследования*. — 1996. — № 5.

⁴ *Парсонс Т.* Система современных обществ / Пер. с англ. Л. А. Седова и А. Д. Ковалева; Под ред. М. С. Ковалевой. — М.: Аспект Пресс, 1998. — С. 28.

⁵ У праві проблему цінностей почали досліджувати нещодавно. (Див.: *Политико-правовые ценности: история и современность* / Под ред. В. С. Нерсесянца. — М.: Эдиторал УРСС, 2000). Проблема зумовлена різними підходами до розуміння природи права представників юридичних шкіл.

його джерел, що накладає свою специфіку на їхню природу (визнання первинним джерелом нормативно-правового акта з їх ієрархічною структурою, акту судового прецеденту, звичаю тощо).

Таким чином, залежно від типу суспільства ієрархія соціальних цінностей має варіативний характер, оскільки структура самого суспільства зумовлює їх різну вагу. У конституційній юриспруденції цінності відіграють важливу роль при визначенні співвідношення між різними групами інтересів як основоположних умов для доступу особи до певних соціальних благ.

Зокрема, Конституційний Суд України в основі критеріїв вирішення своїх справ часто вбачає забезпечення балансу інтересів. При вирішенні справи про різницю у віці між усиновлювачем та дитиною Конституційний Суд дав оцінку балансу інтересів усиновлювача та дитини і визнав, що додержання різниці у віці між усиновлювачем та дитиною є обов'язковою вимогою до всіх осіб, які мають бажання усиновити дитину. Основою такого рішення стало забезпечення інтересів дитини, яку всиновлюють, а також міркування щодо легітимності встановлення у законі процедурних вимог до усиновлювача¹. На думку деяких суддів, було б доцільніше вибрати більш м'який варіант вирішення цієї справи, оскільки встановлення правила про недопустимість перевищення різниці у віці між дитиною та усиновлювачем не гарантує рівного доступу для окремих категорій осіб (як правило, пенсіонерів) усиновити дитину, хоча це було б можливим виходячи із медичних, психічних, біологічних, соціальних та інших характеристики цих осіб (суддя В. Кампо); процедурні вимоги до усиновлювача не є достатньо обґрунтовані (суддя М. Маркуш); встановлення такого обмеження призводить до звуження права дитини на створення сім'ї, мати батьків і жити у сімейному середовищі (суддя Ю. Нікітін). Таке різне розуміння питань забезпечення балансу інтересів базується на різних підходах суддів в інтерпретації понять справедливості, рівності, інтересів, захищених правом. На прикладі зазначеної справи спостерігаємо кореляцію між конституційними цінностями, оскільки філософія рішення № 3-рп/2009 базується, власне, на забезпеченні гідності людини, що імпліцитно передбачає баланс інтересів (у цьому випадку — дитини та усиновлювача); сутності процедурної справедливості, оскільки рішення про усиновлення дитини приймає суд загальної юрисдикції на основі закону; трактування свободи неповнолітньої особи (дитини, що всиновлюють) та свободи усиновлювача на створення сім'ї у контексті обсягу і змісту їх правоздатності.

Суспільства, побудовані на засадах поваги індивідуальності, більше тяжіють до визнання цінності свободи (лібералізм); якщо суспільство надає перевагу інте-

Зокрема, юридичний позитивізм (О. Конт) розглядає як цінність безпосередньо закон, відмежовуючи право від моралі, політики, економіки тощо. Неопозитивісти визначають ієрархію норм як самоцінність, в яких *Grundnorm* має трансцендентний характер (Г. Кельзен, Г. Гарт). Соціологічна школа розглядає право у соціальному контексті крізь призму його ефективності, тому виокремлює такі цінності, як справедливість, рівність, солідаризм. Ліберальна концепція наголошує на цінності свободи, рівності, справедливості (остання як цінність права у лібералізмі розглядається шотландською школою моралістів; сьогодні також слід окремо виділити напрям, які репрезентують Дж. Ролз та Т. Р. С. Аллан).

¹ Рішення КСУ № 3-рп/2009 від 03.02.2009 р.

ресам колективу (комунітаризм), тоді більше цінується солідаризм, тобто між свободою і солідаризмом існує корелятивний зв'язок. Така кореляція безпосередньо впливає на трактування гідності людини, яке може набувати самостійного значення у різних типах правових систем.

Зокрема, на засадах комунітаризму Конституційним Судом вирішено справу про допомогу по безробіттю звільненим за угодою сторін¹. Суть справи полягала у визначенні того, чи є конституційним положення законодавства про обов'язок держави сплачувати соціальну допомогу у разі безробіття у випадку, якщо працівник звільнився з роботи за взаємною згодою із роботодавцем. Конституційний Суд визнав неконституційними положення соціального законодавства, які встановлювали можливість отримання соціальної допомоги від держави лише із закінченням 90-денного строку після їх звільнення з роботи за взаємною згодою з адміністрацією роботодавця. За ліберального підходу правова позиція Суду могла би спиратися на конституційний припис, відповідно до якого право на соціальну допомогу у разі безробіття виникає лише у разі настання незалежних від працівника обставин². За таких умов до працівника висувалися б вимоги особистої відповідальності за наслідки своїх дій та прихильності до виключно ринкових механізмів регулювання питань захисту його інтересів.

Згідно із соціальним підходом держава зобов'язана забезпечити соціальний захист прав громадян у разі безробіття, оскільки громадяни здійснюють відповідні виплати на випадок безробіття у спеціалізовані фонди, і з моменту реєстрації громадянина як безробітного в нього виникає суб'єктивне право на соціальний захист. Порушення таких засад було оцінено Конституційним Судом як порушення принципу соціальної держави.

Зазначений приклад чітко демонструє кореляцію між лібералізмом і солідаризмом у конституційній юриспруденції, оскільки їх співвідношення зумовлено також соціальною структурою, діяльністю інститутів публічної влади та процедурними гарантіями прав людини й основоположних свобод у конкретному суспільстві.

Сьогодні спостерігається тенденція трактувати гідність особи саме у рамках концепції *Welfare State*, що зумовлює реалізацію принципу соціальної держави як на інституційному, так і процедурному рівнях. Зокрема, у практиці Федерального Конституційного Суду Німеччини, незважаючи на відсутність закріплення соціальних прав в Основному Законі, домінує підхід до забезпечення захисту соціальних прав, які інтерпретуються крізь призму принципу гідності як конституційної цінності. Однак принцип соціальної держави передбачає визначення ба-

¹ Рішення КСУ № 9-рп/2009 від 28.04.2009 р.

² В окремій думці до Рішення КСУ № 9-рп/2009 від 28.04.2009 р. суддя В. Шишкін вказує на те, що за таких умов тягар соціальної відповідальності перекладається з роботодавців, які за допомогою цієї процедури звільняють своїх працівників, на суспільство, приховуючи насправді практику здійснення роботодавцями зміни в організації виробництва і праці, в тому числі ліквідації, банкрутства, реорганізації, перепрофілювання підприємства, організації, установи, скорочення чисельності або штату працівників. Водночас поточне законодавство гарантувало належний рівень соціальної захищеності громадян на випадок настання безробіття за таких підстав, оскільки роботодавець зобов'язаний сплачувати середньомісячну заробітну плату звільненому працівникові протягом саме 90 днів.

лансу інтересів у суспільстві, між державою і громадянами, працівниками і роботодавцями, між профспілками і роботодавцями тощо. Забезпечення такого балансу не може посягати на сутність змісту прав і свобод людини. Саме з таких підстав Конституційний Суд зазначає, що «загально визнаним є правило, згідно з яким сутність змісту основного права в жодному разі не може бути порушена»¹.

Спостерігається взаємна кореляція між цінностями рівності та справедливості, оскільки рівність заснована також і на диференціації, пов'язаної з тим, що кожна людина має індивідуальні здібності, цільові установки та певні умови для реалізації своїх здібностей. Тому цінність рівності полягає у забезпеченні можливостей реалізувати людиною свій потенціал, який закладений в неї природою та її соціальним досвідом. Такий стан речей спричинює неправомірність дискримінації, тобто обмеження можливостей конкретної людини у соціальному середовищі за будь-якими ознаками, які зумовлювали надання переваг іншим за таких самих обставин. У поєднанні з рівністю вартість справедливості визначає відповідь на запитання: яким саме чином забезпечується розподіл можливостей для рівного доступу до соціальних благ за однакових життєвих обставин?

Вирівнювання можливостей передбачає забезпечення загального блага, яке зіставне з особистими, медичними, психічними соціальними характеристиками індивіда. Оскільки люди за своїми якостями відрізняються, то право забезпечує рівні можливості доступу до максимально широкого кола прав, які гарантує відповідна правова система. Отже, необхідно визнати, що рівність ґрунтується на диференціації, оскільки люди є різними та мають різноманітні можливості й потреби. Диференціація прав і свобод людини призводить до пошуку пріоритетів, а тому за Дж. Ролзом справедливим є обмеження свободи лише заради самої свободи².

Конституційний Суд України також тлумачить поняття справедливості з огляду на диференціацію. Справедливим є застосування права на засадах рівності всіх перед законом, відповідності злочину і покарання, цілей законодавця і засобів, що обираються для їх досягнення. Проявом справедливості у кримінальному праві є покарання, яке має перебувати у справедливому співвідношенні із тяжкістю та обставинами вчинення злочину. Звідси можна дійти висновку: адекватність покарання ступеню тяжкості злочину впливає з принципу правової держави, із суті конституційних прав і свобод людини і громадянина, які не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України³.

Право є однією з нормативних систем, які зумовлені соціальним устроєм з його вертикальними і горизонтальними зв'язками. За таких умов формується певний консенсус щодо соціальних цінностей. Основою такого соціального порядку є

¹ Рішення КСУ № 5-рп/2005 від 22.09.2005 р. Також КСУ розглядає як посягання на сутність змісту основного права обмеження асигнувань на соціальні видатки у законах про Державний бюджет (Рішення КСУ № 20-рп/2004 від 01.12.2004 р., № 6-рп/2007 від 09.07.2007 р., № 10-рп/2008 від 22.05.2008 р.).

² Ролз Дж. Теорія справедливості / Пер. з англ. О. Мокровольський. — К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. — С. 346.

³ Рішення КСУ № 15-рп/2004 від 02.11.2004 р.

субсидіарність та толерантність. Побудова вертикальних і горизонтальних зв'язків у суспільстві, які, відповідно, характеризують публічне і приватне право у їх загальних рисах, потребує певної організації, вияву ініціативи, зважування взаємних інтересів. Тому концепція верховенства права покликана гарантувати використання правового інструментарію як нейтрального засобу забезпечення різноманітних інтересів у складно організованому суспільстві, оскільки інші нормативні системи (мораль, релігія, звичай) ґрунтуються переважно на певних пріоритетах, преференціях чи перевагах.

Одним із базових моральних регуляторів є принцип терпимості або, точніше, толерантності, сфера дії якого не обмежується національними питаннями. Толерантність засновується на моральній максимі, сформульованій І. Кантом, відповідно до якої кожен індивід покликаний вчиняти так, як він вчинив би щодо себе.

Звісно, толерантність свідчить про секуляризацію суспільства, в тому числі і права. Сучасні міграційні процеси ставлять на порядок денний вирішення проблем співіснування представників соціальних спільнот із різним культурним укладом та *modus vivendi*. Сучасне суспільство все більше нагадує складне мереживо, єдність якого забезпечується шляхом інтеграції соціальних спільнот. Соціальна інтеграція базується на правовій традиції конкретного суспільства та включенні до процесу прийняття владних рішень представників національних меншин. Відсутність легітимації прав національних менших та інших окремих спільнот (груп мігрантів, зокрема біженців) певною мірою ускладнює досягнення толерантності у суспільстві та може стати одним із джерел виникнення злочинності на етнічному, релігійному чи традиційно-звичаєвому ґрунті¹. За таких умов право виконує дистрибутивну роль щодо зважування інтересів індивідів, соціальних спільнот у суспільстві.

Соціальне життя із багатоманітністю інтересів, які знаходять свій прояв у суспільних відносинах, передбачає виявлення цих інтересів. Відповідно до юриспруденції Конституційного Суду України охоронюваний законом інтерес у його вузькому значенні перебуває виключно у логіко-смысловому зв'язку із суб'єктивними правами, але прямо ними не опосередковується, тобто виходить за межі останніх. Суд також зазначив, що у суспільстві може мати місце конфлікт інтересів, однак охоронюваний законом інтерес віддзеркалює легітимне прагнення його носія до того, що не заборонено законом, а тому відображає не юридичну, а фактичну (соціальну) можливість. З огляду на це згідно з юриспруденцією Конституційного Суду можемо говорити про охоронюваний законом інтерес, який: «означає правовий феномен, що: а) виходить за межі змісту суб'єктивного права; б) є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони;

¹ Питання адаптації та інтеграції мігрантів, зокрема, біженців і шукачів притулку, є предметом дискусій щодо оптимальних шляхів вирішення цієї проблеми. Так, у провадженні КСУ були справи, присвячені функціонуванню спеціального органу у сфері міграційної політики, однак відсутність послідовної політики у цій галузі не дає змоги на сьогодні раціонально вирішити питання інтеграції мігрантів у соціальне життя з урахуванням необхідності забезпечення історичної свідомості, традицій і культури, які склалися в Україні, що згідно зі ст. 11 Основного Закону є конституційними цілями у діяльності держави. (Див.: Ухвала КСУ № 12-уп/2009 від 26.02.2009 р., яка стосувалася окремих питань державного управління у сфері міграційної політики).

в) має на меті задоволення усвідомлених індивідуальних і колективних потреб; г) не може суперечити Конституції і законам України, суспільним інтересам, загальноновизнаним принципам права; д) означає прагнення (не юридичну можливість) до користування у межах правового регулювання конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом; є) розглядається як простий легітимний дозвіл, тобто такий, що не заборонений законом. Охоронюваний законом інтерес регулює ту сферу відносин, заглиблення в яку для суб'єктивного права законодавець вважає неможливим або недоцільним».

Конституційний Суд також зазначив, що охоронюваний законом інтерес — це простий легітимний дозвіл, який є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних та колективних потреб, що не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загальним правовим засадам¹.

Узгодження різноманітних інтересів у складно структурованому суспільстві забезпечується на засадах субсидіарності². Субсидіарність базується на ідеї ініціативності й самоврядності, як на рівні окремих індивідів, так і соціальних інститутів (сім'ї, школи, церкви, організацій), органів публічної влади. Про запровадження засад субсидіарності в Україні можна говорити, скоріше, у доктринальній площині, оскільки сьогодні така ідея запроваджена законодавчо тільки фрагментарно (зокрема як вид цивільно-правової відповідальності) і лише спорадично спостерігається у конституційній юриспруденції³.

Загалом еволюція соціальних систем та конституціоналізму як його складової свідчить про поширення явищ секуляризації, посилення елементів ринкової економіки разом з ідеєю соціального захисту, поєднання елементів лібералізму та солідаризму. Кумулятивний ефект цих явищ полягає у модернізації суспільно-політичних інститутів, що мають наслідком посилення парламентаризму та конституційної юстиції як легітимних інститутів забезпечення конституційних цінностей. Водночас складно розглядати безпосередньо права людини, правову державність, автономність громадянського суспільства як первинні конституційні цінності. Вони ґрунтуються на свободі, солідарності, субсидіарності та забезпечуються через процедури легітимації, законодавство, управління та правосуддя.

Конституційні цінності на сучасному етапі розвитку людської цивілізації набувають характеру певних універсалій, на основі яких і формується структура конституційної системи конкретної країни. Залежно від ступеня їх правового захисту система конституційних цінностей має свою специфіку у кожній країні, що зумовлено природними, політичними, економічними, соціальними, культурними

¹ Рішення КСУ № 18-рп/2004 від 01.12.2004 р.

² Гьофе О. Справедливість і субсидіарність. Виступи в Україні. — К.: Альтапрес, 2004.

³ Наприклад, при розгляді справи про Римський статут Конституційний Суд визнав сумісним із конституційним порядком України принцип комплементарності діяльності Міжнародного кримінального суду; визнано несумісним із засадами конституційного порядку України те, що Міжнародний кримінальний суд доповнює національні органи кримінальної юстиції. Ця справа стосувалася лише окремих аспектів принципу субсидіарності, Суд не ставив за мету з'ясувати сутності змісту принципу субсидіарності. (Див.: Висновок КСУ № 3-в/2001 від 11.07.2001 р.).

особливостями кожної країни. Конституційні цінності у своїй сукупності стають критерієм для забезпечення конституційності у діяльності органів конституційної юстиції на основі поєднання природно-правового та позитивістського підходів.

Тому конституційні цінності у діяльності конституційної юстиції мають певну ієрархію. У цій статті розкрито лише особливості конституційних цінностей, які мають визначати тип правосвідомості та властиві будь-якій країні з традиціями конституціоналізму. Конституційні цінності другого порядку визначаються особливостями конституційної моделі правового регулювання, третього порядку — системою джерел конституційного права конкретної країни, насамкінець можна виділити конституційні цінності інституційного характеру, які визначають засади власне конституційного порядку (демократія, народний суверенітет, легітимність публічної влади, парламентаризм, судовий конституційний контроль). Однак це окрема тема, пов'язана з конкретним змістом універсальних конституційних цінностей.